

Odgovor Nadeždi Jovanović

IVAN OČAK

Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu — Odjel
za hrvatsku povijest, Zagreb, SFRJ

Nadežda Jovanović, beogradska historičarka, u polemičkom članku »Milan Gorkić u 'interpretaciji' Ivana Očaka«, objavljenom u Časopisu za suvremenu povijest, br. 1 za 1985. godinu pokušava da ospori moja istraživanja o počecima revolucionarnog djelovanja Josipa Čižinskog. Na više od 40 stranica piše zahuktalo, sva usplahirena od »brige« da se moje »greške« ne ponove, budući da takve greške mogu »imati dalekosežne posledice«. Bio sam neoprezan kad sam u članku o Josipu Čižinskom — Milanu Gorkiću nedvosmisleno iznio netočne navode koje sadrži »Prilog za biografiju M. Gorkića« Nadežde Jovanović. Ona će to priznati ali će pokušati govoriti o svojoj »nepreciznosti« a ne o nepoznavanju činjenica. Ona ne istražuje nego se bez potrebe osvećuje, iako mi ni na kraj pameti nije bilo da je povrijedim ispravljajući zastranjenja u njezinoj analizi. Ona sama nije bila moja tema nego Gorkić. Pa i sad, kad sam naprosto primoran da ovo pišem, pišem radi Gorkića i historije, a ne zbog nje.

Sama je njezina zamisao nekorektna. Da je htjela polemizirati o činjenicama i događajima pisala bi u »Radovima«, u časopisu u kojem je objavljen moj rad, s kojim su se upoznali čitaoci, a ne u Časopisu za suvremenu povijest, u kojem nisam pisao o Čižinskom. Možda uopće ne bih reagirao kad bih znao da čitaoci Časopisa poznaju taj moj rad, jer držim da je on sam po sebi kadar da se obrani. Nadežda Jovanović želi izazvati senzaciju, ne ispravljajući ništa bitno, pokušavajući dokazati kako ne znam citirati, prepisati dokument, čitati ga, kako sam u svemu neuk, te smatra moje interpretacije »interpretacijama«. Što time hoće reći, zna samo ona, jer interpretacija je to što jest neovisno o stavu prema interpretatoru. Kad to kažem mislim na naslov njezina članka. Već po njemu možemo zaključiti da nije riječ o znanstvenoj kritici, o ozbiljnoj analizi nedostataka moga rada (kojih sigurno ima, budući da je to ulomak iz opsežne monografije) nego o zlonamjernosti i sitničavosti, koje mi se čine bezrazložnim. Da je htjela i umjela znanstveno ocjenjivati, kritičarka bi klasificirala greške, jer sigurno zna, neovisno o Gorkiću, kroz koliko ruku prolazi tekst prije nego što ga dobije na uvid čitalac (daktilograf, recenzenti, lektor, urednik, tiskara, korektor). Ipak, ona se ponaša kao da to ne zna i na tome

zasniva svu svoju kritičnost. Naravno, nikakve i ničije greške ili propusti ne mogu opravdati autora, on je za njih odgovoran i te se odgovornosti ni ja u ovom slučaju ne odričem.

Na početku, Nadežda Jovanović želi pohvaliti moj rad pa kaže da on može »na prvi pogled fascinirati raznolikošću navedene građe (dokumenta, štampe, memoara itd.)«. Ali, odmah zatim dodaje: »ali ne i metodom korišćenja i tumačenjem tih izvora«. I ne samo to. Prema mišljenju kritičarke, autor ne poznaje literaturu o Gorkiću. Naime, pripisuje mi da je jedini razlog što izučavam Gorkića »kritika historiografije« i neobrađenost teme o kojoj je riječ. Pitao bih svoju kritičarku koji će ozbiljan povjesničar izučavati nešto ili nekoga tko je već istražen i izučen? Zar se upravo na tome ne temelji potreba za znanstvenim istraživanjem i dokazivanjem? Kritičarka kao da to i sama shvaća pa mi hoće dokazati da je o Gorkiću napisana golema literatura koju autor, eto, ne poznaje. I da bi pokazala kako ona poznaje literaturu i time dokazala da je tema Gorkić razrađena, ona na pola stranice nabraja literaturu o Gorkiću. Neobaviješten će se čitalac zaista zaprepastiti kako da to Očak ne zna te spominje samo dva rada o Gorkiću, dok njegova kritičarka govori o maltene cijeloj biblioteci. Što je zapravo posrijedi? Mogao bih tu njezinu »biblioteku« o Gorkiću dopuniti brojnim radovima, ali je ovdje riječ o nečem drugom. Čini se da moja kritičarka ne razlikuje *specijalnu* i *opću* literaturu. O Gorkiću danas postoje samo dva specijalna rada: Đ. Đuraškovića i N. Jovanović, koje sam naveo u svom radu. Jedino su se ta dva autora *specijalno* bavila istraživanjem Gorkićeve biografije. Djela koja navodi moja kritičarka samo usput spominju Gorkića. Takvih radova, u kojima se samo usput spominje Gorkića, ima mnogo više nego što je Nadežda Jovanović navela. Međutim, i ta dva spomenuta rada ne daju mnoge detalje, jer ne istražuju najraniji, početni period njegova života i revolucionarnog djelovanja, o čemu je riječ u mom radu. Dalje se kritičarka osvrće na građu kojom sam se koristio, pa kaže da je ona poznata »ili malo poznata naučnoj i široj javnosti, a deo već odavno korišćen u historiografiji«. Uvjeren sam, naprotiv, da je najveći dio građe kojom sam se koristio moja kritičarka prvi put vidjela i pročitala kad je krenula da provjeri kako sam se njome služio u svom radu. Inače bi je sigurno ranije i sama bila upotrijebila.

Kritičarka tvrdi da se »ne pridržavam kronološkog principa izlaganja materijala«. Iz primjera koji navodi nije jasno otkud joj takvo uvjerenje, jer sama izlaže poglavlja mog rada, po čemu se vidi da je čitavo izlaganje u strogo kronološkom redu. Navodeći kronološki izložen tekst iz mojih poglavlja, kritičarka napominje: »U trećem poglavlju trebalo bi da budu obrađeni počeci Gorkićeve revolucionarne djelatnosti u tadašnjem omladinskom i partijskom pokretu Bosne i Hercegovine do Obznane.« Ja se, međutim, upravo time i bavim! Naslov je upravo mog poglavlja: »Početak revolucionarnog djelovanja«, u kojem se bavim upravo onim za što kritičarka kaže »trebalo bi«!

Kori me zašto nakon poglavlja o suradnji Čižinskog u »Radničkom jedinstvu« (1922—1923) dajem »odjednom poglavlje o svedočenju Dalibora Jakaše u kojem ima podataka o zbivanju 1923—1925«. Dakle, činim to,

po njoj, izvan razmatrane kronologije. No, prividno pažljiva kritičarka nije primijetila da sam tu namjerno citirao Jakašu, jer ispravljam neke netočnosti o onovremenskim podacima. Tako, na primjer, on nije bio u Sarajevu, kako tvrdi, 1923—1925, nego 1922—1923, zbog čega je i unesen u ovaj vremenski preciziran period. Unutar pojedinih poglavlja činim logične i potrebne digresije, ali koliko se meni čini time ne narušavam opću kronologiju izlaganja. Navodi primjer sa str. 173 gdje govorim o »prestanu rada skojevske organizacije u Sarajevu«. Ja pišem: »Nakon prvog kongresa SKOJ-a sarajevska organizacija se *razdijelila* na dva dijela« što jasno znači da ne kažem kako je prestala s radom. Osim toga, uopće ne govorim ovdje a ni drugdje, kako mi imputira kritičarka, da sam »razjurio organizaciju i izгнаo njenog predsjednika iz grada«. Gdje je to kritičarka pročitala? O tome kako moja kritičarka vidi nepostojeće navest ću još neke primjere. Upozorava me odmah na početku kako je trebalo da konzultiram knjigu S. Cvetkovića u vezi s godišnjicom smrti K. Liebknechta i R. Luxemburg na stranici 199. Međutim, na spomenutoj stranici tog teksta uopće nema, nego je na 119. stranici. To, istina, može biti i štamparska greška. No, isto tako kritičarka griješi u godini izdanja kad kaže da je knjiga izišla 1966, a izišla je 1967, što više nije tehnička greška. Zatim stavlja primjedbu na moj tekst u časopisu »Radovi«, na stranicama 116 i 157. Međutim, tih stranica u mom tekstu nema, jer on počinje tek na stranici 161! Pobrkala je i stranice napomena, pa kaže da je napomena 30 na stranici 165, a napomena 45 na stranici 171, što ne odgovara stvarnosti. I to nisu jedini primjeri brkanja stranica i izvora. O tome će još biti riječi kasnije.

Naredni prigovor kritičarke odnosi se na moje »pretpostavke bez argumenata«. I u tom smislu ona navodi podosta primjera. Reći ću odmah načelno: ondje gdje ima dovoljno argumenata nepotrebne su pretpostavke. Povjesničar svakako ima pravo da pretpostavlja, ako za to ima barem nekih indicija. Međutim, kritičarka odbacuje ili stavlja pod sumnju moje pretpostavke. Evo kako to čini: Prigovara mi što na str. 164 pretpostavljam razlog zbog kojega je Josipov otac ostao u Sarajevu a nije se vratio u Čehoslovačku. Moju pretpostavku naziva »romantičnom«. Nakon analize ekonomskih prilika u Sarajevu rekao sam da mu se sviđao »orijentalni i neobični život Sarajeva i Bosne«. Zašto je nemoguća takva pretpostavka za čovjeka koji je došao iz Čehoslovačke i odlučio da ostane u Sarajevu gdje je dobio posao? Ili, zgražava se nad »neumesnom pretpostavkom« kad kažem da je Vaclav iz Sarajeva putovao u Čehoslovačku po djevojku Antoninu, kojoj je dao riječ da će je uzeti za ženu. Zašto je »neumesno« govoriti i pretpostavljati o ljudskim, ličnim odnosima revolucionara, naših heroja. Zar se ne smije o revolucionarima pisati kao o ljudima, nego samo o njihovoj revolucionarnosti, samo o političkom licu, kao da drugog, ljudskog lica nisu imali. Zašto bi o tome bilo »neumesno« pisati? I još nešto: kritičarka pita i otkuda je autoru sve to poznato? Zaboravila je (iako ja to navodim) da postoje memoarski i epistolarni izvori. Smetnula je s uma da su još živi neki rođaci Josipa Čižinskog.

Nju zbunjuje kad kažem na str. 166 da se Vaclav odmah nakon dolaska u Sarajevo uključio u sindikalni pokret, a kasnije i u socijaldemokratski. Predbacuje mi što kažem na str. 175 da je Vaclav bio socijaldemokrat i

sindikalist evropskog tipa. Zašto ne, ako znamo da je u Čehoslovačkoj pripadao tom pokretu? Sin Bohumil tvrdi (vidi pismo od 11. VI 1985) da mu je otac pričao kako je prije odlaska u Bosnu bio član socijaldemokratske stranke Čehoslovačke.

Na jednom mjestu u svom radu posebno se bavim pitanjem: zašto Josip, koji je živio i rastao u Sarajevu, nije pošao putem nacionalnog romantizma, kao Rodoljub Čolaković, čak iste Trgovačke akademije u kojoj je bio i Josip uz ostale bosanske omladince? Kao jedan od mogućih razloga navodim utjecaj oca koji je pripadao tipu evropske socijaldemokracije. Kritičarki se takvo moje razmišljanje ne sviđa. Isto tako odbija moju pretpostavku na str. 175 da je mladi Josip Čižinsky utjecao na svog oca socijaldemokrata, dakako u teoretskom pogledu. Smatrao sam to mogućim zato što je Josip u to vrijeme bio na višoj intelektualnoj razini od svog oca radnika, bio je načitan, za svoju dob i vrijeme marksistički dobro obrazovan. Zašto, prema tome, mladi i obrazovani sin nije mogao teoretski pomagati svom ocu, sudioniku praktičnog radničkog pokreta.

Kritičarska se ne slaže ni s mojom pretpostavkom na str. 192, gdje kažem da su advokatski troškovi za osuđene komuniste Gorkića i drugove sigurno plaćeni iz »partijskog fonda«. To je naravno pretpostavka, kao i samo postojanje takvog fonda. Ali, činjenica je da je sudske troškove kao i kauciju za komuniste netko platio.

Predbacuje mi da na str. 201 dajem dvije verzije, odnosno dva uzroka hapšenja Gorkića. Ali to nije točno. Ja pišem: »Moglo bi se pretpostaviti da je uhapšen zbog ilegalnog odlaska iz Sarajeva«, ali sudeći po podacima objavljenim u »Radničkom jedinstvu« tvrdim da je uhapšen zbog držanja komunističke literature. I tu činjenicu (a ne pretpostavku) komentiram gotovo na pola stranice. Ali za moju kritičarsku to nije uvjerljivo.

Što se tiče »pogrešnog datiranja dokumenata, događaja, imena«, toga ima, ali se u pojedinim slučajevima nije teško dosjetiti uzroka, koji za kritičarku nisu relevantni: riječ je često o štamparskim greškama. Točna je primjedba da na stranici 162 nije posrijedi Sanstefanski mirovni ugovor nego Berlinski kongres. Ali nije točna tvrdnja da su se tom prilikom sporazumjeli Srbija i Austro-Ugarska o okupaciji Bosne i Hercegovine. Što se tiče napomene br. 9, nepotrebna je, jer se iz teksta točno vidi da je Josip rođen u Sarajevu. Na str. 172 pogrešno je nazvana Socijalistička radnička partija Jugoslavije (Komunista) »Nezavisna«. Mislim da je zamjena riječi toliko očevitna da ne bi trebalo predbacivati autoru neznanje u takvim elementarnim pojmovima. Sama kritičarka, istina, kaže da je riječ o zabuni, ali ipak dodaje: »[...] u tekstu stoji taj pogrešan naziv«.

Predbacuje mi da ne znam kad je Čižinsky prvi put upotrijebio pseudonim Gorkić. O tome je riječ na str. 174. Kritičarka kaže da pseudonim Gorkića prvi put spominjem u vezi s njegovim predavanjem »Telesno vaspitanje omladine«, koje je održao 14. listopada 1920. Međutim, to ne tvrdim ja nego to tvrdi moja kritičarka. Ja tvrdim drugo: »Josip Čižinsky je prvi puta u tisku javno istupio pod pseudonimom 'Gorkić'«. Kao što se vidi, tu nema datuma istupanja. Kritičarka je tu moju izjavu po-

vezala s jednim istupanjem Gorkića, ali je to bilo navedeno u sasvim drugom kontekstu. U napomeni br. 67 tvrdim da se u to vrijeme (u vrijeme dok je bio đak Trgovačke akademije) potpisivao pseudonimom Gorkić. Evo tog izmišljenog komentara moje kritičarke: »Očak sâm dopušta netačnosti. U napomeni tvrdi da je 'prvi puta u tisku javno istupio pod pseudonimom Gorkić' u VEZI s predavanjem »Telesno vaspitanje omladine« održanim u Radničkom domu u Sarajevu 14. oktobra 1920. godine. Nakon ovakvog »komentara« kritičarke potrebno je predočiti čitav moj tekst u spomenutoj napomeni, u kojoj pišem: »Na osnovu ovog treba reći da je netočna pretpostavka da je Josip Čižinski dobio pseudonim 'Gorkić' u Moskvi. Naprotiv, ovim se potvrđuje da je on dobio taj pseudonim kao đak u Trgovačkoj akademiji. Naime, tvrdi se da je on mnogo čitao Maksima Gorkog i istupao s predavanjima o njemu, pa su ga na osnovu toga drugovi nazvali 'Gorkić'. U to vrijeme se potpisuje s 'Milan Gorkić', kao partijskim pseudonimom.« Evo to je moj tekst, a gore istaknuti imputirala mi je moja kritičarka. Iz toga se jasno vidi tko »dopušta netačnost« i »izmišlja«.

Što se tiče datuma atentata na regenta Aleksandra, koji navodim, on je točan. Kritičarka manipulira činjenicama koje se mogu tumačiti dvojako. Na stranici 164 navodim da se Vaclav vraća u Čehoslovačku nakon tri godine života u Sarajevu, jer ubrajam 1899, 1900. i 1901. a kritičarka me otpužuje za netačnost, jer po njezinu računu to je vrijeme trajanja od dvije godine.

Još o zbrci stranica izvora. Na stranici 165 navodim razne socijalno-ekonomske podatke, a zatim govorim o majskoj proslavi 1906 (pogrešno kod mene 1905) te kažem da joj je prisustvovalo 2000 radnika. Taj je podatak uzet iz knjige: »Sindikalni pokret 1903—1912. u Srbiji, Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni i Hercegovini«, Beograd 1950, str. 107. Kritičarka me ispravlja (netočno) da je izdanje knjige 1951. a da je str. 106. U knjizi koju ja citiram 106. stranica je prazna. Kritičarka dalje piše: »U napomeni 22 netačno se navodi stranica Izvještaja za 1910. godinu kao 113, mada se taj podatak nalazi na str. 111.« Evo mog teksta: »Tek nakon aneksije Bosne i Hercegovine, u lipnju 1909. godine formirala se u Bosni i Hercegovini socijal-demokratska stranka, nakon koje masovna borba sindikata postaje uspješnija. Kao primjer organiziranog rada može služiti organizacija željezničara. Željezničko udruženje za upravnu zaštitu i potporu 'Flutgrad' (željezničko potporno društvo) pretvara se u Sindikat bosansko-hercegovačkih željezničara, koji će zatim pristupiti Glavnom savezu.« Nakon toga teksta pozivam se na str. 113. Gdje se tu može pročitati 1910. godina? Nakon toga uvjerava me kritičarka da sam podatak o devetosatnom radnom vremenu prenio sa str. 113 na str. 115, što ne odgovara istini. Evo još jednog primjera izvrtanja mog teksta. Pišem: »Prema sindikalnim izvještajima godine 1910. bilo je 12 štrajkova s 2.274 radnika, 1911. godine 25 štrajkova s 2.210 radnika, i 1912. godine 23 štrajka s 1.334 radnika.« Sve je to uzeto iz tablice Izvještaja za 1912. godinu. Evo kako me interpretira Nadežda Jovanović: »Piše da je prema 'sindikalnim izvještajima godine 1910 [...] bilo toliko i toliko štrajkova 1910—1912. godine i navodi broj učesnika u njima. Podaci navedeni u tekstu ne nalaze se u nekim 'sindikalnim izvještajima', nego u 'Izvještaju za 1912. godinu'»

[. . .].« Kao što se iz toga vidi, nigdje ne kažem »u nekim«, već bez citata navodim podatke za svaku godinu posebno, što je bitno. Svi ti podaci nalaze se, prema mom izvoru, na stranici 128 a ne 126 spomenutog izvora. Kritičarka vrlo mnogo mjesta posvećuje pitanju hapšenja Gorkića i to objašnjava onako kako njoj odgovara a ne onako kako je uistinu bilo i kako ja pišem. U mom tekstu na str. 184 stoji da je sarajevska policija izdala nalog za hapšenje 7. VII i da je o tome obavijestila policiju u Slavonском Brodu. Iz čitavog prethodnog teksta vidi se da je nalog za hapšenje izdan u vrijeme kad je Josip Čižinsky zajedno s Maksom Schwarzom bio u Beogradu, pa je jasno da je riječ samo o nalogu, a ne o hapšenju. Smatrao sam da nije bilo potrebno naglasiti kako je hapšenje uslijedilo 18. VII, jer je to bilo jasno iz čitavog konteksta. Vjerujem da je tendenciozno raspoloženu kritičarku zbunio podatak o ponovnom nalogu za hapšenje, koji je izdan nezavisno od ranijeg, u Derventi 29. VII, tj. u vrijeme kad su Gorkić i drugovi bili već uhapšeni. Još jedan primjer kako se može nešto učiniti problematičnim i »dokazati« da je riječ o »pogrešnom datiranju«. Na str. 194 pišem »List objavljuje odgovor A. Šmitu, koji su 8. ožujka 1923. godine uputili redakciji Josip Čižinsky i Franjo Parte i u kojem se analiziraju razlozi pada Šmita [. . .].« Dalje se citira taj odgovor. Kritičarka nije primijetila da je odgovor tog datuma objavljen, što potvrđuje ne samo taj datum nego i pozivanje na list »Radničko jedinstvo« br. 3 od 8. III 1923. Ona se međutim uhvatila za možda nepreciznu riječ »uputili«, iako sve ono što ona dokazuje nema apsolutno nikakve veze sa sadržajem odnosno datumom.

U dijelu koji je stroga kritičarka nazvala: »Nerazjašnjena i zbunjujuća izlaganja pojedinih događaja« nalazimo isto toliko »zbunjujućih« i zbunjivih kritičarkinih stavova i zahtjeva. Na str. 179 pišem: »A što se tiče podatka o Gorkiću kao 'studentu filozofije iz Bijeljine' zna se da je netočan, no nije sigurno da li je to izmislio Nurkić ili mu je Čižinsky bio predstavljen kao takav. Ili je policija mislila na Rodoljuba Čolakovića koji je bio iz Bijeljine.« Kritičarka, međutim, primjećuje: »Je li reč o jednom ili dve ličnosti ostaje nepoznato. Autor je sam u nedoumici, je li reč o Čižinskom ili Čolakoviću, a u nedoumici ostaje i čitalac.« Koji čitalac?

Predbacuje mi da na str. 192 nisam upozorio na staru i novu oznaku arhivskih fondova. Međutim, ovdje uopće nije riječ o tome, nego o nekim očitim tipografskim greškama. Poslije oznake arhiva stoji »p«, a zatim odmah kratica »SP-2«. Slovo »p« je pogrešno, trebalo je biti »f[ond]«, a iza toga je naziv fonda (Sudski procesi). Dalje me pita zašto na str. 192 ne navodim da je posrijedi citiranje ne »jednog izvještaja« nego Izvještaja Oblasnog komiteta. Čitajući tu rečenicu, moja je kritičarka zaboravila da je prije toga upravo bila riječ o tome.

Na str. 186 govorim o datumima preslušavanja Gorkića. Tu su ne samo datumi preslušavanja nego i konkretan tekst odgovora. Kritičarka je sve stavila pod znak pitanja, ali se ničim konkretnim nije suprotstavila. Želi samo zbuniti čitaoca koji nije upoznat s mojim tekstom.

Kritičarka mnogo prostora posvećuje pitanju je li Čižinsky znao o odgađanju kongresa prije polaska u Beograd. O tome govorim u tekstu na str. 181. Za mene je logičan zaključak da Čižinsky nije znao o odgađanju kon-

gresu, jer, da je znao, zašto bi putovao u Beograd? O tome govorim otvoreno. Ali kritičarka inzistira, bez razloga, na zbrci: »Autor piše da je Gorkić 'bio ranije obavješten' o odlaganju kongresa.« To nije tačno. Ja sam napisao: »Gorkić je o tome ranije bio obavješten«, misleći na situaciju u Beogradu nakon atentata na regenta Aleksandra. Konkretnu obavijest o tome hoće li ili neće biti održan kongres Gorkić je morao dobiti pismeno. Pismo je zaista stiglo, ali ne na njega nego na njegovu vezu Radnića. A Radnić je u međuvremenu bio uhapšen i nije uspio Gorkiću predati pismo. O tome govorim detaljno u tekstu, ali kritičarka pokušava »dokazati« na osnovi teksta istrage da je Gorkić znao za sadržaj pisma. Za dokaz citira isljednika, koji pita Gorkića: »[. . .] čija je šifra stajala na onom pismu koje ste dobili preko Bajе (Radnića) da se kongres ne održi?« Kritičarka kaže da je Gorkić odgovorio kako ne zna, »ali i ne da to pismo nije dobio«. Evo, to što nije mogao isljednik dokazati uhapšenom Gorkiću, pokušava sad kritičarka dokazati meni. Pa zar nije jasno kako Gorkić poriče da ista zna o šiframa a ne o pismu!

Pripisuje mi kako na str. 201 tvrdim da je Čižinsky bio uhapšen odmah nakon dolaska iz Beča, naime, da se vratio u zemlju, odnosno u zatvor. To, dakako, ne tvrdim, jer on nije mogao istodobno biti u redakciji lista »Narod«, »Radničko jedinstvo« i u zatvoru. O njegovom zatvoru govorim tek na početku naredne godine, što se vidi iz citata članka u kojem je opisano njegovo hapšenje, ali tek mnogo kasnije — u ožujku 1923. godine. Dakle, pripisuje mi se ono čega kod mene nema.

Nastavljajući tekst, Nadežda Jovanović se samokritički slaže s mojom primjedbom na njezin račun, a odnosi se na suradnju Đakovića i Gorkića, ali se opravdava: »Možda mi se moglo zameriti na određenoj nepreciznosti u formulaciji te rečenice [. . .].« Ali odmah nakon toga napada: »[. . .] požurio je da izvede svoj zaključak, mada nigde u tekstu nije dokazao svoju tvrdnju«. Ispada da najprije priznaje kako može pogriješiti, a zatim za isto napada, držeći se sigurno principa da je napad najbolja obrana. Ali ne u ovom slučaju! Mogu napomenuti da u svojoj kritici nisam išao dalje od ove teme, iako u širem rukopisu prilično s njom polemiziram, jer ne vidim u tome ništa loše.

Moja mi kritičarka upisuje u grijeh da pogrešno transkribiram prezime »Čižinsky«. Trebalo je, tvrdi ona, da pišem »Čižinski«. Je li potrebno objašnjavati nešto što ne treba dokazivati, što se potpisom i dokumentima same osobe potvrđuje. Ovome mogu dodati da se njegov brat Bohumil i danas u prepisci sa mnom potpisuje tako kao što sam ja stavio. Primjedbe na račun nekih drugih prezimena, a koja su napisana pogrešno, uzete su u obzir, ali bi autora moglo ispričati preveliko pouzdavanje u korektora.

Optužuje me za »nepoštovanje osnovnih principa korišćenja naučnog aparata«. Moj »nehaj« je u tome što ne dajem uvijek u tekstu nazive dokumenata kojima se koristim. O tome ne bi trebalo mnogo govoriti, jer je poznat princip da se pri objavljivanju građe daje u arheografskom uvodu i u nazivu dokumenta pun naslov. Ali je poznato i to da se pri upotrebi dokumenta u istraživanju to čini samo onda kad je dotični dokument nosilac dijela radnje o kojoj je riječ. Nije li previše da me poučava kako se treba služiti dokumentima u istraživanjima, i također kako treba pisati

arhivske signature, a istodobno ne vidjeti kad su posrijedi očite tipografske greške. Treba li posebno objašnjavati kako se pišu signature u slučajevima kao što je kod mene na str. 171? Dakako, može se ponoviti cijela arhivska signatura, ali se i ne mora kad se po tekstu vidi na što se odnosi.

U napomeni br. 105 dajem podatak kako je Gorkić pogrešno napisao da je isključen iz Trgovačke akademije 1920. godine. Kritičarka me kori da to nema »nikakve veze sa hapšenjem 1921. godine«. Za kritičarku zaista »nema veze«, ali za Gorkića ima, jer je on nakon toga ljeti 1921. godine bio isključen iz trećeg razreda Trgovačke akademije.

Dolazi se do apsurdna kad se ne želi pročitati ono što je napisano. Na str. 172 uspoređujem Statut KPJ i Statut SRPJ(K) pa kažem: »Statut SRPJ(K) (za razliku od Statuta KPJ primljenog na II kongresu) nije branio đacima da budu članovi KPJ.« Kritičarka mi na to odgovara: »Da se autor koristio Statutom SRPJ(K), mogao je saznati da u njemu nigde nije precizirano sa koliko godina se može postati član Partije, niti se spominje srednjoškolska omladina.« Upravo u tome i jest bit onoga što tvrdim, kritičarka je nastojala da ne shvati.

Prilično stranica kritičarka posvećuje mom »pogrešnom citiranju dokumenata«. Ne poričem da ima grešaka, ali su one u većini slučajeva rezultat ne moga neznanja i vlastitih propusta, nego i onih koji su obavljali posljednju kontrolu teksta. Dakako, i u takvim je slučajevima kriv autor, i ja to ne poričem. Međutim, kritičarka na tome temelji svoje glavne optužbe, uporno na marginama, a ne na suštini teme. O tome bi se moglo navesti mnogo primjera, ali evo samo nekih. Na str. 166 (a ne kako ona kaže 116) citiram Gorkića; ne znam kako je tu došlo do zamjene riječi »bogate« obitelji sa »radničke« obitelji. Iako je prema tekstu jasno da Gorkić za novac nije mogao instruirati radničke obitelji i da je posrijedi greška, kritičarka tome posvećuje čak 26 redaka. I da sve bude »uvjerljivije«, navodi i ruski tekst, dakako nepotrebno. Slično je s citiranjem na str. 176. Kod mene: »u isto vreme pada tzv. teroristička organizacija u Sarajevu koja je likvidirana posredstvom Centrale [...]«. Kritičarka me ispravlja: »u isto vreme pada tzv. teroristička orijentacija u Sarajevu [...]«. Ispravak je točan, ali nelogičan. Moj je propust u tome što nisam dao napomenu o greški u izvoru. Ili »greška« na str. 179. Pišem o pokretu u zemlji nakon Obznane (koji je zbog zabrane KPJ bio ilegalan): »Ali onda je počeo omlad[inski] pokret da radi tajno i legalno«. Nelogično je, kako tvrdi kritičarka, da nisam »primetio grešku u prekucavanju dokumenta, u kome slovo 'i' stoji poslednje u redu i nije preneto na početak sledećeg reda«. Da nisam primijetio to slovo, sigurno ono ne bi u tekstu ni postojalo. Ovdje je riječ o tipičnoj tipografskoj greški koja se više nakon tiska nije mogla ispraviti. Dakle, nije posrijedi neznanje citiranja, nego zaista greška, koju kao autor moram priznati.

Ispravlja me na str. 183, ali uz to i sama griješi: kaže da umjesto riječi »nerazgovorljiv« pišem »nerazgovoriv«. Međutim, mislim da je kod mene točnije, jer je u originalu napisano »nerazgovor*iv*«. Je li potrebno razjašnjavati kako je došlo do ove tako sudbonosne, bitne, suštinske greške? Nezadovoljna je moja kritičarka mojim »nepreciznim« u »stilskom i gramatičkom smislu« prijepisom na str. 192 pisma Vaclava Čižinskog. Moja

je »nepreciznost« itd. u tome što sam se pouzdao u korektora i ispustio na tri mjesta naglasak »«. To je očevidno.

Što se tiče »greške« na str. 202, kritičarka se zaboravila pa je dio moga teksta stavila pod navodnike kao da ja nekog citiram, a riječ je o mom tekstu. Moj je tekst: »Spomenuti policijski odjel, po ocjeni 'Radničkog jedinstva', posljednjih godina zapažen je samo po tome« — i tek nakon toga počinje citat. Osim toga, prevodi me na ekavicu, što me inače ne bi smetalo.

Na str. 202—203 citiram članak iz »Radničke borbe«, a kritičarka me poučava i tvrdi da je riječ o »Radničkim novinama«, što naravno nije. Također me ispravlja te citira: »Rasprava [je] kasnije zakazivana po nekoliko puta.« Taj njen »ispravan tekst« kod mene je napisan točno kao u originalu, a glasi: »Rasprava se kasnije zakazivala po nekoliko puta.« Dakle, dvije njezine greške. Zatim slijede i dvije moje greške, jedna od njih očevidno štamparska: mjesto Randić treba Radnić; zatim ona piše »optuženi« umjesto pravilno »optuženici«. Dalje me »ispravlja« pa kaže da ja pišem »optužba«, a treba »optužbu«; moja kritičarka i ovdje griješi, jer u originalu ne piše »optužba« nego »optužbe«.

Kritičarka citira opet nekoliko rečenica moga teksta (kako bi dojam bio jači), jer sam na str. 204 ispustio oznaku »§«. Osim toga me kori što nisam u tekstu razjasnio kraticu »skz«. Međutim, previđa da sam nekoliko redaka iznad tog teksta tu kraticu precizno objasnio.

Nisam se ovdje zadržao na svim greškama i grešicama (mojim, daktilografskim i tipografskim) da ne bih zauzeo previše prostora, ali sam neke naveo da se vidi koliko su banalne, i kako nemaju veze sa znanošću. Međutim, moja analiza vlastitih grešaka pokazala je da su greške koje čini kritičarka u svojim »ispravicima« brojnije i za nju pogubnije.

Posljednje poglavlje kritičarka naziva: »Neki propusti i greške razne prirode«. Piše ovdje da još ima grešaka koje »nisu beznačajne«, pa se stoga i na njih obraća. Prva je od takvih pitanje Gorkičeva partijskog članstva. Imputira mi da na str. 172 pokušavam oboriti s tri dokumenta Gorkičevu tvrdnju o članstvu u KPJ. U napomeni navodim ne tri nego četiri dokumenta kako bih dokazao Gorkičevu proturječnost. U jednom od njih — Anketi br. 1089, a koju je sam pisao kao suradnik Izvršnog komiteta Kominterne, on piše »da je član KPJ od 1918. godine« (vidi: Arhiv CK SKJ, f. Jugosloveni u SSSR Č/4). Prema drugim podacima, dakako ispravnim, bio je član KPJ od 1919, a od 1923. član SKP(b), i od 1932. ponovo član KPJ. Više i detaljnije tim se pitanjem bavim u opširnom rukopisu knjige koju će kritičarka moći uskoro pročitati.

Što se tiče detaljnijih podataka o Gorkičevu članstvu CK SKOJ-a, koje kritičarka od mene zahtijeva, i njih će naći u opširnijem radu — neka se strpi. Slažem se s kritičarkom u ovom slučaju kad i ona pretpostavlja (!), na osnovi Gorkičevih podataka, da je bio član CK SKOJ-a po dužnosti, kao sekretar OK SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu. Ali je o tome napisao i sam Gorkić kao delegat VI svjetskog kongresa KOI 20. rujna 1935. godine: »Od 1919—1923. bio član CK Komsomola.« Pod Komsomolom on razumijeva SKOJ.

Kritičarka mi predbacuje što na str. 172—173 ništa ne govorim o sarajevskoj organizaciji šegrta i učenika — a to nije točno. Smatrao sam da je dovoljno onoliko koliko sam rekao o tim organizacijama govoreći o njihovoj podjeli na šegrtsku i đačku organizaciju.

Kaže da nisam dovoljno rekao o akciji sarajevske omladine u agitaciji za izbore u Ustavotvornu skupštinu. Ni ta tvrdnja nije točna. Na str. 174 upravo se bavim predavačkim i agitacijskim radom omladine. U detalje nisam ulazio, jer su oni poznati iz literature. Mene je više interesiralo pitanje odnosa Gorkića prema agitaciji, i mislim da sam to rekao.

Kritičarka nije zadovoljna ni mojom karakteristikom VACLAVA ČIŽINSKOG. Smatra da je trebalo više prokomentirati zaključak policije o navodnom VACLAVOVOM »ŠOVINIZMU«. Možda, ali već iz onoga što sama policija kaže vidi se sva njezina apsurdnost. Nema sumnje da se VACLAVOVA KRITIKA NE ODNOSI NA SRBE NEGO VELIKOSRPSKU POLITIKU VLADAJUĆE KLIKE.

Zahtijeva od mene da razjasnim na str. 191 pitanje odlaska iz zemlje VACLAVA ČIŽINSKOG. Mislim da sam jasno rekao. Ona pita: je li bio »proteran« ili je »morao« da napusti zemlju. Možda sam zaista neprecizan, ali mi se čini jasnim, kad policija od nekoga zahtijeva da napusti zemlju, da je pojam »morati« i biti »protjeran« vrlo sličan, iako u pravnom pogledu može biti i nejednak.

Kad je riječ o advokatu PAVIČEVIĆU (pravilno ispravlja prezime), ne slažem se s njezinom tvrdnjom da sam bio »dužan« navesti tko je on bio. Sama činjenica da je za vrijeme kraljevske diktature branio komuniste govori njemu u prilog. Ali za utjehu kritičarki mogu reći da će u knjizi pročitati opširnije o njemu.

Na primjedbe da na str. 197—201 nije dovoljno rečeno o prvoj ilegalnoj partijskoj konferenciji KPJ, održanoj od 3. do 17. VII 1922. godine u Beču, moram odgovoriti opširnije. Sama kritičarka kaže da u tom dijelu mog rada o ČIŽINSKOM: »saznajemo da je on bio 'izuzetno aktivan', da je raspravljao o 'svim pitanjima' i bio među dvanaesticom koji su glasali protiv davanja odlučujućeg glasa omladini iz pokrajina, da je bio izabran u komisiju za politička, organizaciona i sindikalna pitanja, branio stav bosanskih delegata i bio protiv toga da se Izvršni odbor Partije nalazi van zemlje, a da većina članova tog odbora bude u Beogradu. Citira i jedan dokument [. . .].« Nakon te konstatacije kritičarka dodaje da se svi ti podaci »[. . .] navode se bez analize [. . .]« itd. Već iz samog kazivanja kritičarke vidi se što je i kako je djelovao ČIŽINSKY. Ali za nju to nije dovoljno. Moram podsjetiti da sam baš toj konferenciji posvetio posebno poglavlje pod naslovom: »Na partijskoj konferenciji u Beču«, koje obuhvaća 5 stranica (str. 197—201), što je čak relativno mnogo ako se uzme u obzir da Josip ČIŽINSKY nije bio glavna ličnost na toj konferenciji, i da je to samo članak, a ne knjiga. Nije mi jasno što bi još htjela kritičarka, ako nije riječ naprosto o tome da se autoru bilo što prigovori.

Dalje mi spočitava da sam pitanje državljanstva ČIŽINSKOG ostavio »van pažnje« kao i njegovo protjerivanje iz zemlje. A nekoliko redaka kasnije, suprotno ovoj tvrdnji, piše »Taj podatak [o lišenju državljanstva] navodi se samo kada se piše o dokumentaciji iz 1925. godine [. . .].« Ispada da s jedne strane ne govorim o tome a s druge strane govorim. Sličnu protu-

rječnost susrećemo u tekstu o »izgonu« Čižinskog, o presudi od 6. IX 1922. i »progonu« presudom od 14. IX 1922. Svi podaci koje kritičarka dopunski navodi uglavnom zamagljuje činjenicu (koju, čini se, nije htjela shvatiti) da Josip Čižinsky nije bio prognan nego je sam ilegalno napustio zemlju u svibnju 1923, kad je otputovao preko Zagreba u Beč, a otuda u emigraciju.

Od mene kritičarka dalje zahtijeva da objasnim zašto nisam na str. 204 naveo dva dokumenta, nego samo jedan. Naime, navodim dokument od 30. X 1925. godine, u kojem je rečeno da Čižinskoga treba »uhapsiti u slučaju da ponovno dođe u našu kraljevinu i sprovesti Policijskoj direkciji u Sarajevu [. . .]«, a nisam naveo dokument istog sadržaja i istog datuma, s tom razlikom što se u njemu zahtijeva da se sprovede u Beograd.

Zatim pita zašto nisam dao podatke »poznatih i manje poznatih aktivista revolucionarnoga radničkog pokreta, KPJ i SKOJ-a iz perioda 1919—1923. godine«. Ispričavam se kritičarki: namjerno sam te podatke izostavio iz dva razloga. Prvo, jer su ličnosti kao Sima Marković, Rudolf Hercigonja i dr. poznati u literaturi, i drugo, jer bih time znatno proširio tekst, koji je ionako prekoračio predviđeni opseg.

Na kraju svojeg polemičkog članka Nadežda Jovanović ponavlja sve epitetete kojima me nagradila u svojem opširnom članku, a zatim će, prije nego što zada još jedan, najodlučniji i otvoreno tendenciozan udarac, konstatirati »sa žaljenjem« da nisam »u toku vremena bar pokušao da izmenim svoj metod rada«, pa je potrebno da me još jednom ukori. Imam dojam da je sama kritičarka osjetila kako njezina kritika nije uspjela narušiti konstrukciju mog rada, da je sve što je pokazano (s rijetkom iznimkom) sitno prema onome što sam učinio i da sve greške zajedno o kojima je pisala ne mogu anatemizirati osnovu mog rada i moje opće zaključke.

I na kraju, kao najjači adut protiv mene, Nadežda Jovanović je iskopala iz desetogodišnje prošlosti materijale dviju polemika protiv mene. Prva je vođena 1976. godine kad je Vlado Oštrić u istom časopisu napao članak koji sam objavio zajedno s Joyom Popovićem u dnevnom listu »Vjesnik«. Oštrićev napad uslijedio je nakon naše objave dokumenata nadenih u Arhivi Gradskog komiteta SKH, u kojima se iznose razlozi hapšenja Josipa Broza i održavanja kasnijeg tzv. Ogulinskog procesa. Iako naš članak nije imao znanstveni nego novinarski karakter, a samo zato što su neki podnaslovi zaista bili predimenzionirani, nastala je polemika. Kritičarka je iz te polemike izvadila samo napade, samo epitetete dakako protiv mene, i nije vidjela ni uzela u obzir naše argumente, pa je čak prešutjela i da ih je bilo. Isto je tako postupila s polemikom između Nikole Popovića i mene. Naime, na neka moja neslaganja s N. Popovićem u vezi s biografijom Vladimira Čopića uslijedio je i njegov vrlo oštar napad u »Historijskom zborniku«, br. 1 za 1982. Odgovorio sam detaljnom analizom neprihvatljivih postavki N. Popovića, u članku: »Ponovo o Vladimiru Čopiću«. Moja kritičarka ne samo da ne spominje moj odgovor nego je prikupila svu Popovićevu terminologiju i sve njegove epitetete na moj račun. Iste, 1982. godine N. Popović ponovo objavljuje članak u »Časopisu za suvremenu povijest« pod naslovom: »Je li organizovano Odeljenje Južnih Slavena pri Komesarijatu za pitanja nacionalnosti u Moskvi 1918. godine«. Popović

se tu bavi zapravo opet pitanjima koja su mu bila objašnjena u mom spomenutom odgovoru. Ali ovaj put on napada ne samo mene nego uvlači u polemiku i Bogumila Hrabaka. Nijedan od nas dvojice nije više smatrao da je Popoviću potrebno bilo što odgovarati, jer od toga ne bi bilo nikakve koristi. Ali kritičarka i to iskorištava protiv mene, služi se Popovićevim epitetima, dok B. Hrabaka, kojega se napad isto toliko tiče, i ne spominje.

Umjesto komentiranja posljednjih poteza postavio bih kritičarki Nadeždi Jovanović samo jedno pitanje: kako se moglo dogoditi da ona, koja je najjačim mikroskopom »znanstvene kritike« čepkala po najsitnijim detaljima moga rada, ne propuštajući čak ni najočitiije tipografske greške (što bi inače bilo u redu), kako je boreći se za čistoću »znanstvene metodologije«, ne propuštajući čak ni trotočje — kako je mogla sebi dopustiti da padne na istim ili sličnim propustima, da ponovi »nepreciznosti« i »pogrešno« citiranje, i »neznanje čitanja dokumenata«, i zbrku stranica knjiga i mog rada, i napokon, kako se moglo dogoditi da ispravljajući mene u citiranju pisma Vaclava Čižinskog dopusti čak *osam* pogrešaka! Da ne nabrajam propuste o kojima je već bila riječ, pitam strogu kritičarku — kako je sve to moguće?

Ja pošteno priznajem — ponešto sam griješio i uzimam na svoju dušu i greške strojopisačice i lektora, i metera, i urednika (koji je propustio očite tipfelere) i korektora . . . I ništa i nitko ne može me opravdati, jer moje ime stoji uz taj članak. Ali odgovarajući Nadeždi Jovanović samo sam htio javnost upozoriti: greške na koje ona upozorava zaista su beznačajne i za bit radnje i za ocjenu djela i života Milana Gorkića. Svaki benevolentan čitalac takve bi »greške« i greške tako shvatio. Nadežda Jovanović se znanstvenom radniku Ivanu Očaku pokušala narugati.

Dobro je biti strog, ali ne samo prema drugima nego i prema sebi!